

الگوی خط مشی گذاری فضای مجازی

دکتر حامد حاجی مامیرزایی

سرشناسه : حاجی ملامیرزائی، حامد، ۱۳۵۹
 عنوان و نام پدیدآور : الگوی خطمشی گذاری فضای مجازی / حامد حاجی ملامیرزائی؛ ویراستار شهرزاد عباسی
 مشخصات نشر : تهران : پیک مشاور، ۱۳۹۷
 مشخصات ظاهری : ۴۰۳ ص.؛ مصور، جدول، نمودار
 شابک: ۶-۳-۹۸۰۲۰-۹۸۰۳۰-۶۰۰-۹۷۸
 وضعیت فهرست نویسی : فیا
 یادداشت : کتابنامه: ص. ۳۳۷ - ۳۳۱
 موضوع : فضای مجازی - سیاست دولت
 موضوع : Cyberspace - Government policy
 موضوع : تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات - سیاست دولت
 موضوع : Information and communications technologies - Government policy*
 موضوع : فضای مجازی - سیاست دولت- مطالعات تطبیقی
 موضوع : Cyberspace - Government policy- Comparative studies
 موضوع : فضای مجازی - ایران - سیاست دولت
 موضوع : Cyberspace - Iran - United States
 موضوع : تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات - ایران - سیاست دولت
 موضوع : Information and communications technologies - Iran - Government policy
 رده بندی کتبی: ۳۹۷ الف ۱۷ ح/ ۸۵۱ HM
 رده بندی دیویی: ۳۰۴۸۳
 شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۲۶۱۴

الگوی خطمشی گذاری فضای مجازی	
نویسنده: دکتر حامد حاجی ملامیرزائی	
ویراستار: شهرزاد عباسی	
صفحه آرای: استودیو رویش	
ناشر: انتشارات پیک مشاور	
شمارگان: ۵۰۰ جلد	
نوبت چاپ: اول	
سال چاپ: ۱۳۹۷	
شابک: ۶-۳-۹۸۰۲۰-۹۸۰۳۰-۶۰۰-۹۷۸	
قیمت: ۳۸۲۰۰ تومان	

مرکز پخش: ۰۹۲۰۴۸۸۰۱۸۰-۰۹۲۰۴۸۸۰۲۸۰

Peykemoshaver.com

فهرست

تقدیر ۷

پیشگفتار ۹

مقدمه ۱۳

فصل اول؛ تعاریف ۲۱

فصل دوم؛ خدمات متقابل فناوری اطلاعات و مدیریت دولتی ۲۵

فصل سوم؛ مباحث فلسفی و جامعه‌شناختی پیرامون فناوری ۲۹

فصل چهارم؛ مدل‌های توسعه فضای مجازی ۸۷

فصل پنجم؛ مدل مفهومی فضای مجازی ۱۲۹

فصل ششم؛ بررسی مدل‌های خط‌مشی‌گذاری عمومی ۱۳۷

فصل هفتم؛ بررسی وضع موجود خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی ۱۷۵

فصل هشتم؛ مطالعه تجربه خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی در سایر کشورها ۲۲۱

فصل نهم؛ بررسی موردی یک پروژه ۲۳۳

فهرست منابع و مآخذ ۳۳۱

منابع فارسی ۳۳۱

منابع انگلیسی ۳۳۷

پیوست ۱؛ بررسی نهادهای فضای مجازی ۳۴۵

پیوست ۲؛ مدل پیشنهادی ۳۹۷

پیشگفتار

فضای مجازی با ابزارهای متنوع و گسترده اطلاعاتی و ارتباطی از یک طرف فرصت‌های جدیدی را برای رشد و توسعه کشورها در سراسر دنیا به وجود آورده است و از سوی دیگر شناخت تهدیدات و چالش‌های آن در مدیریت و تدوین خط‌مشی‌ها، این ضروری است (محمودی میمند و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۶۱۷). فضای مجازی با ایجاد و مؤلفه‌های گوناگون خود جوامع امروزی را در عرصه‌های مختلف اقتصادی، صنعتی، کسب‌وکار، خدمات عمومی، روابط اجتماعی تحت تأثیر قرار داده است. به طوری که رامسی و همکارانش معتقدند شرکت‌ها با استفاده از فضای مجازی می‌توانند هزینه‌های ناشی از تراکنش، جمع‌آوری و توزیع اطلاعات، کنترل موجودی و کنترل کیفیت را کاهش دهند (Ramsey, ۲۰۰۳, pp ۶۴-۲۵۰). خط‌مشی‌های فضای مجازی می‌توانند با تأکید بر یادگیری، پژوهش و توسعه، آموزش، کارآموزی، تشویق صنایع نوزاد و حقوق مالکیت معنوی باعث پیشرفت کشورهای در حال توسعه می‌گردند (سرکیسیان، ۱۳۸۴، ص ۱۵).

تدوین الگوی مناسب خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی می‌بایست بیانگر تعامل بهینه، همسو و هم‌افزا بین نهادها، محرکه‌ها و توانمندی‌ها باشد و بر اساس شناخت کامل و جامع از کلیه عوامل و متغیرهای اثرگذار در فضای مجازی تهیه و تدوین گردد (حاج حسینی، ۱۳۸۳، صص ۵-۱۴).

فضای مجازی امروزه، همه ابعاد زندگی ما را در بر گرفته است و بخش زیادی از ارتباطات ما و اشتغالات ذهنی و فکری ما با ابزارهای این حوزه سروکار

دارد. این حوزه، به علت گستردگی و نفوذ بین‌المللی آن و تأثیرات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، پای دولت‌ها را نیز به میان کشیده است. به بیان دیگر از آنجا که عرصه فضای مجازی، یکی از عرصه‌های عمومی^۱ تلقی می‌شود و نادیده گرفتن آن از سوی دولت‌ها منجر به تضییع حقوق مشترک^۲ انسان‌ها می‌شود، دولت‌ها موظف به سیاست‌گذاری، اجرا و ارزیابی خط‌مشی‌ها در این خصوص می‌باشد. بی‌شک حقوقی همچون عدالت در دستیابی به اطلاعات، سرویس‌های اینترنتی و خدمات، امنیت کاربران در فضای مجازی از جمله موجهات ورود دولت‌ها به این عرصه خطیر است.

گسترده، پیچیدگی فضای مجازی و مؤلفه‌های آن در سال‌های اخیر باعث شده است^۳ بهادهای گوناگون دولتی و غیردولتی به جهت حساسیت موضوع و ارتباط این عرصه با مایه‌وریت‌های آن‌ها به انجام وظیفه و مواجهه با آن بپردازند. لیکن امر خط‌مشی‌گذاری^۴ با استناد از نقطه کانونی و مجرای واحد انجام گیرد تا بتواند با ایجاد هماهنگی و همگرایی بین بازیگران و ذینفعان فضای مجازی کشور مقدمات بهره‌گیری جامع از حداکثر فرصت‌ها و پیشگیری از آسیب‌های آن را فراهم آورد.

شورای عالی فضای مجازی به عنوان نقطه کانونی^۵ تمرکز با مأموریت خط‌مشی‌گذاری، تصمیم‌گیری و ایجاد هماهنگی در این عرصه در بالاترین سطح حاکمیتی کشور می‌بایست با شناخت و اشراف کامل^۶ بر این عرصه، در جهت مواجهه فعال و خردمندانه کشور با فضای مجازی و ابعاد و مؤلفه‌های آن در سطح داخلی و بین‌المللی گام بردارد. از آنجا که نقش حاکمیتی این شورا برای خط‌مشی‌گذاری و فرمان‌بری سکان فضای مجازی کشور مستلزم شناخت کامل موضوع، اجزا و مؤلفه‌ها و شیوه‌های خط‌مشی‌گذاری آن است، تهیه و تدوین

^۱- Public issues

^۲- Tragedy of commons

الگوی خطامشی‌گذاری فضای مجازی کشور امری ضروری است تا به دوراز توصیف‌های انتزاعی و تجربی و با اشراف علمی به مواجهه با آن بپردازد.

بسیاری از تحقیقات در زمینه خطامشی‌گذاری فضای مجازی در کشور معطوف است به مقررات، آیین‌نامه‌ها و قوانین مربوط به فضای مجازی در حالی که با توجه به تکرر و تعدد جوانب و ابعاد گوناگون فضای مجازی و نهادهای متولی آن در کشور، تحقیق پیرامون مدل‌ها و الگوهای خطامشی‌گذاری فضای مجازی به‌منظور یک‌پارچگی مدیریتی آن امری ضروری است (محمودی میمند و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۶۱۷).

خطامشی‌گذاری فضای مجازی کشور برای فضای مجازی می‌تواند در سه دوره مورد تحلیل و ارزیابی قرار بگیرد که این ارزیابی مسئله این تحقیق را روشن‌تر می‌نماید.

با تحلیل تجربه سیاست‌گذاری، فضای مجازی در کشور با رویکرد مقایسه‌ای به نظر می‌رسد، سه دوره در سیاست‌گذاری فضای مجازی کشور قابل طرح و بررسی است:

۱- دوره نخست: دوره منتهی به اسفند ۱۴۰۰، تاریخ تشکیل شورای عالی

فضای مجازی

۲- دوره دوم: از تاریخ تشکیل شورای عالی و مرکز سی‌ف‌سی فضای مجازی

تاکنون

۳- دوره سوم: آینده مطلوب سیاست‌گذاری فضای مجازی در کشور

دوره اول دوره‌ای است که با ایجاد شورای عالی فضای مجازی خاتمه می‌یابد و در این دوره سیاست‌گذاری نامتمرکز بوده، موازی کاری بین مأموریت نهادهای فعال در فضای مجازی و در برخی موارد تعارض و تقابل بین آن‌ها دیده می‌شود. انسجام و هماهنگی در تصمیم‌های کلان فضای مجازی وجود ندارد. این فضای

آشفته با ایجاد شورای عالی فضای مجازی نمایه‌ای متمرکز به خود می‌گیرد که همچون دو شورای عالی دیگر که امنیت و فرهنگ را سیاست‌گذاری می‌کنند نهادهای مؤثر قوای سه‌گانه و اعضای حقیقی برای خط‌مشی‌گذاری تشکیل جلسه می‌دهند.

گرچه با تشکیل این شورا اقدامات مناسبی همچون تمرکز، وحدت، اجماع و هم‌افزایی بین نهادها و ذینفعان و دخالت اعضای حقیقی مورد اعتماد رهبری رخ داده است لیکن بخش عمده‌ای از مشکلات گذشته صرفاً با ایجاد این شورا حل‌وفصل نخواهد شد و نیازمند تدوین رویه‌ها، فرآیندها و الگوهای سیاست‌گذاری مناسب، فضای مجازی است. وضع موجود به دلیل ناکارآمدی یا فقدان مدل‌ساز برای سیاست‌گذاری و مواجهه خردمندانه با فضای مجازی از کارایی و بهره‌وری مناسب برخوردار نیست و به همین دلیل نتوانسته اشرافیت لازم را محقق سازد.

مقدمه

گسترش فضای مجازی با ابزارهای متنوع اطلاعاتی و ارتباطاتی خود نقش بسزایی را در ابعاد گوناگون زندگی فردی و اجتماعی ایفا کرده و همچون هر پدیده دیگری می‌تواند جوانب و اثرات مثبت یا منفی داشته و فرصت‌ها و تهدیداتی را به جوامع تحمیل نماید.

مدیریت و حدامش گذاری فضای مجازی به‌منظور بهره‌گیری حداکثری از فرصت‌ها و مزایای آن در جهت پیشرفت همه‌جانبه کشور، تسهیل و تسریع در ارائه خدمات گوناگون از یک طرف و صانت از آسیب‌ها و تهدیدات آن از جانب دیگر امری اجتناب‌ناپذیر است.

تهیه الگوی خطمشی گذاری فضای مجازی کشور هم‌زمان با شروع فعالیت شورای عالی فضای مجازی و تأسیس مرکز ملی فضای مجازی گامی مؤثر جهت ایجاد گفتمان نظری و عملی مشترک اعضای حقیقی و حقوقی این شورا است.

خطمشی گذاران فضای مجازی می‌بایست با شناسایی زیر حوزه‌های متعدد و متنوع فضای مجازی؛ نحوه تعامل و اثرگذاری متقابل ابعاد گوناگون فضای مجازی؛ تحلیل فرصت‌ها و تهدیدها و تجربیات داخلی و جهانی، دیدگاه جامع و همه‌جانبه‌ای از حوزه‌ها و مسائل مختلف به دست آورند و تا حدودی روابط پویای بین آن‌ها را تبیین نمایند. لذا این الگوی جامع می‌بایست علاوه بر بهره‌گیری کامل از تمامی دستاوردهای جهانی، با نیازها و دغدغه‌های بومی کشور نیز تطابق داشته باشد.

کتاب حاضر به دنبال آن است که نخست با بررسی خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی، مطالعه وضع موجود سیاست‌گذاری کشور در این زمینه و تجربیات کشورهای دیگر و تحلیل مدل‌های خط‌مشی‌گذاری، به موضوعات مرتبط با فضای مجازی و خط‌مشی‌گذاری آن اشراف یافته و نتیجه تحقیقی که تحت همین عنوان در مقطع دکتری را که با بهره‌گیری از رویکرد گراند تئوری و مراسته به خبرگان به‌عمل‌آمده، الگویی مناسب برای خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی در سطح کلان ارائه نماید.

در حقیقت عمل‌آمده، پس از انجام سه مرحله خاص گراند تئوری، مدل نهایی خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی حاصل شد که مبتنی بر آن ۱۱ مؤلفه اصلی استخراج شد. و با به‌کارگیری مدل‌های جریان داده نوع ارتباط بین مقوله‌ها تعریف و ترسیم شد است که نتایج آن به تفصیل در این کتاب ارائه خواهد شد.

کتاب حاضر در تلاش است با احاطه به حوزه‌های دخیل و مؤثر بر مداخلات حکومت در فضای مجازی کشور، الگویی مناسب خط‌مشی‌گذاری این حوزه را پیشنهاد نماید تا از این رهگذر تحقق اهداف و اقدامات ملی میسر گردد. ضرورت کار در این حوزه از آن جهت است که نه‌دهای گوناگون در کشور خطر فرهنگی فضای مجازی و ابزارهای آن را که در حال حاضر دانش عمده‌ای از راهبری و هدایت آن به دست دشمنان است به‌دقت دریافته‌اند. به‌طور جمعی اقدامات غیر سازمان‌یافته و عجولانه‌ای را شکل می‌دهند که به‌دلیل تداخل باهم نیز می‌باشند.

به عبارت دیگر برخورد و مواجهه با فضای مجازی در کشور از منظرها و مأموریت‌های سازمانی و قانونی نهادها شکل گرفته که برآیند بهینه و مواجهه‌ای فعال و اثربخش را نتیجه نمی‌دهد.

شورای عالی فضای مجازی در اسفندماه ۱۳۹۰ با هدف ایجاد هماهنگی و انسجام در خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی، توسط رهبری نظام شکل گرفت تا بتواند ضمن جلوگیری از تعارضات و ناهماهنگی‌ها، زمینه‌ساز وحدت ذی‌نفعان فضای مجازی کشور برای مواجهه خردمندانه با آن گردد.

متن پیش رو به بررسی موارد زیر می‌پردازد

- بررسی اجزاء الگوی مناسب خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی کشور
- عامل و بررسی رابطه اجزاء الگوی مناسب خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی کشور
- بررسی وضعیت موجود خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی کشور و چالش‌های آن

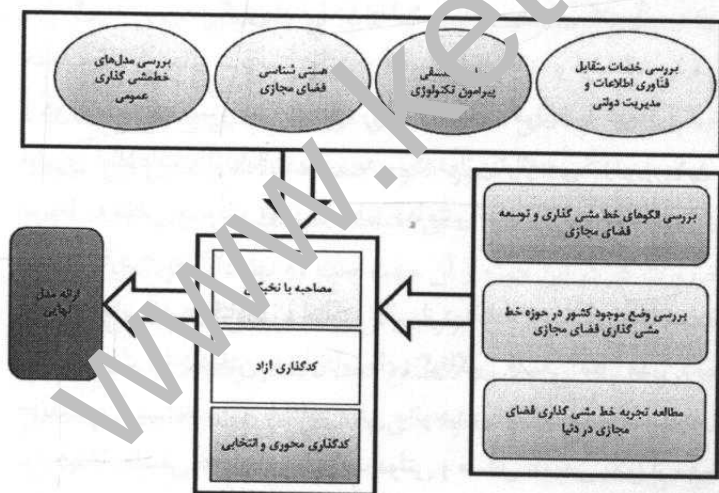
- بررسی بازیگران اصلی در خط‌مشی‌گذاری فضای کشور

خدمات متقابل علم مدیریت دولتی و فناوری اطلاعات و ارتباطات را می‌توان با دو رویکرد مورد بررسی قرار داد: رویکرد نخست مرتبط با خدماتی است که فناوری اطلاعات و ارتباطات برای مدیریت دولتی ارائه می‌کند و رویکرد دیگر مربوط به نقش مدیریت دولتی و علم خط‌مشی‌گذاری برای ساماندهی فضای مجازی دارد.

از آنجایی که هر فناوری و ابزاری خالی از دیدگاه‌های فلسفی، کاتب، مختلف به آن نیست لذا پرداختن به پارادایم‌های گوناگون فلسفی مثل مدرن، پست‌مدرن، تفسیری، پست‌مدرن و پارادایم دینی و توحیدی اجتناب‌ناپذیر است چه اینکه نوع دیدگاه فلسفی همواره در مدیریت دولتی و مسائل عمومی یکی از مهم‌ترین ابعاد به شمار می‌رود. لذا در بخش دیگر، به‌طور مجزا به انتخاب دیدگاه فلسفی مناسب برای مواجهه صحیح با فضای مجازی به‌عنوان مسئله عمومی پرداخته شده است.

در بخشی دیگر، مباحث هستی‌شناسی فضای مجازی و مطالعه مدل‌های خط‌مشی‌گذاری عمومی مورد مطالعه قرار گرفته است. مطالعه مدل‌های خط‌مشی‌گذاری عمومی این امکان را می‌دهد تا از مدل‌های مشهور خط‌مشی‌گذاری عمومی، مدلی مناسب با ماهیت فضای مجازی است قابل تلیق و ارزیابی بوده ارائه شود.

به نظر می‌رسد بررسی وضع موجود نیز حائز اهمیت است و ما را با مشکلات عمومی این عرصه و نهادها و فعالان این حوزه آشنا می‌سازد. همچنین بررسی خط‌مشی‌های کار گرفته شده در کشورهای مشابه نیز کمک می‌کند تا به بررسی مدل‌های خط‌مشی‌گذاری از تنوع و غنای بیشتری برخوردار باشد. شکل ۱ نقشه راه تدوین کتاب تشریح کرده و نشان می‌دهد.

شکل ۱: نقشه راه تدوین کتاب شامل عناصر تشکیل‌دهنده و فرآیند ارائه مدل

عرصه فضای مجازی به‌عنوان زندگی دوم دارای تمامی ابعاد مختلف فرهنگی، ارزشی، اقتصادی، آموزشی، اجتماعی، سیاسی، امنیتی و غیره است، خلاصه نمودن

آن در چند مؤلفه فناوری، محتوا و امنیت امری است که به نظر صاحب‌نظران و نخبگان می‌تواند منجر به مغفول ماندن بسیاری از مسائل عمومی در این حوزه گردد.

در خطامشی‌گذاری فضای مجازی نمی‌توان الگو را در چند مؤلفه محدود از فضای مجازی خلاصه نمود چراکه پیچیدگی‌ها، تنوع و تغییرات سریع آن منجر به عدم ثبات و پایداری در الگوی خطامشی‌گذاری آن می‌گردد.

آنچه مسلم است این است که مسائلی که توسط رصدخانه‌های کشور در فضای مجازی احصاء می‌شوند در اولویت دستور کار مرجع سیاست‌گذاری قرار می‌گیرند تا مؤلفه مناسبی از طریق همفکری اعضای حقوقی و حقیقی شورا صورت پذیرد.

اصول کلی معیار برای انتخاب راه‌حل اصلح می‌تواند در گامی دیگر از طریق بررسی اسناد بالادستی مثل قانون اساسی، سند چشم‌انداز، سیاست‌های کلی نظام احصاء شوند. بخشی از این اسناد توسط رهبری تأیید شده و توسط مجمع تشخیص مصلحت ابلاغ می‌شوند.

راه‌حل پیشنهادی در تحقیق پیش رو لحاظ نمودن موضوعات متنوع شکل‌گرفته یا در حال شکل‌گیری در فضای مجازی و احصاء مسائل و مشکلات عمومی آن از طریق یک نظام رصد چابک و فعال است که می‌تواند مسائلی را در اولویت پردازش در فرآیند خطامشی‌گذاری قرار دهد که به‌واقع پالشر محسوب گردد.

شورای عالی فضای مجازی وظیفه انتخاب راه‌حل بهینه را در چارچوب اصول کلی معیار به عهده دارد و در گام بعد اجرا و ارزیابی خطامشی‌ها توسط سازمان‌های مجری و ناظر اجرا صورت می‌گیرد و به‌طور پیوسته این فرآیند با اخذ بازخوردها در مرحله ارزیابی به بهبود مستمر می‌رسد.

بنابراین پرداختن به مدل‌ها، مبانی نظری و تئوری‌های خط‌مشی‌گذاری عمومی در یک حوزه بدون لحاظ اجرایی بودن آن‌ها امری است که راه‌حل‌ها را تنها در مقام ارائه نظر زیبا جلوه می‌دهد و نمی‌تواند مشکلی را از مسائل آن حوزه حل نماید.

بدین جهت می‌بایست با نگاه به وضع موجود، شناخت نقاط قوت و ضعف، ایندکس‌گری و توان اجرایی کشور نهادهای تقنینی و اجرایی در حوزه فضای مجازی را مورد مطالعه قرار داد تا الگوی پیشنهادی بتواند راه‌حل مناسبی برای نهادهای خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی تلقی گردد. نگاشت نهادی، یکی از شیوه‌هایی است که با لحاظ کردن مسئولیت‌های قانونی هر یک از نهادهای فعال در حوزه فضای مجازی تقسیم‌کار ملی ارائه می‌نماید و با حذف موازی کاری‌ها و دوباره کاری‌ها وضعیت فضای مجازی را ساماندهی می‌نماید. (طباطبائیان، ۱۳۸۶، ص ۱۹)

مدل اولیه تحقیق، در شکل ۲ به شده است.